

Індивідуальні особливості самоствавлення дітей старшого дошкільного віку

У статті автор розглядає поняття “самоствавлення” й “індивідуальність”. Розкриває такі чинники впливу на становлення самоствавлення дитини старшого дошкільного віку, як родина, однолітки, вихователь, ігрова діяльність. Розкриває роль і сутність індивідуального підходу як ведучого принципу розвитку індивідуальності дитини. Автор також визначає прояви індивідуальних особливостей ставлення дитини до самої себе. Виявляє індивідуальні відмінності самоствавлення дитини старшого дошкільного віку і надає рекомендації, які можуть бути використані в роботі з вихователями та батьками.

Ключові слова: самоствавлення, емоційне-ціннісне ставлення до себе, індивідуальні-психологічні особливості самоствавлення старшого дошкільника, рефлексія, самооцінка, індивідуальність.

В статье автор рассматривает понятие “самоотношение” и “индивидуальность”. Раскрывает такие основные факторы влияния на становление самоотношения ребенка старшего дошкольного возраста, как семья, ровесники, воспитатель, игровая деятельность. Раскрывает роль и сущность индивидуального подхода как ведущего принципа развития индивидуальности ребенка. Также автор определяет проявления индивидуальных особенностей отношения ребенка к самому себе. Выявляет индивидуальные особенности самоотношения ребенка старшего дошкольного возраста и дает рекомендации, которые могут быть использованы в работе с воспитателями и родителями.

Ключевые слова: самоотношение, эмоционально-ценностное отношение к себе, индивидуальные особенности самоотношения старшего дошкольника, рефлексия, самооценка, индивидуальность.

Актуальність. Проблема самоствавлення дитини відноситься до найбільш значимих в психологічній науці. Важливим періодом становлення самоствавлення дитини є дошкільний вік. За останні роки соціальна ситуація розвитку дітей значно змінилася, що не могло не позначитися на становленні самоствавлення дитини. Сьогодні багато дошкільних закладів спрямовані на розвиток інтелектуальної сфери та ділового спілкування, і зовсім мало уваги приділяють внутрішньому світу особистості, який є джерелом переживань та важливої складової психологічної своєрідності людини. Таке зневажливе ставлення дорослих до внутрішнього світу дитини призводить до ускладнення становлення само-

ставлення, що впливає на її соціальну активність та життєву позицію.

Для припинення такого тупикового напрямку в вихованні дітей дошкільного віку, сучасна освіта починає поступово впроваджувати у виховний та навчальний процес індивідуальний підхід до дитини, який об'єктивно зумовлений дійсністю: відмінностями дитячих здібностей і схильностей, чутливості до зовнішніх обставин, пізнавальної активності тощо.

У такій спільній діяльності дорослого і дитини, остання виступає суб'єктом, а не об'єктом впливу. Саме можливостями дитини, її ставленням до нового визначається рівень засвоєння і характер виконання завдань.

Мета нашого дослідження: виявити індивідуальні особливості самоставлення дітей старшого дошкільного віку.

У вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі самоставлення розглядається як емоційний компонент самосвідомості, який, з одного боку, спирається на самопізнання, а з другого – створює основні передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації та саморозвитку. Досліджуючи феномен самоставлення дитини дошкільного віку, ми спираємося на визначення І. Чеснокової. На її думку, самоставлення – це емоційно-ціннісне ставлення до себе, один з внутрішніх процесів самосвідомості, що відображає єдність моменту самопізнання і системи переживань. Переживання при цьому розуміється як внутрішня динамічна основа, спосіб існування самоставлення [13;18]. Воно може виражатися як у формі безпосередньої емоційної реакції, так і в “інактуальній формі”, коли жива емоційна реакція відсутня і замінюється оцінним судженням. За ним стоїть у даний момент не актуалізоване стійке почуття, а згорнута, в певний час безпосередньо пережита емоційна реакція [13;19]. І. Чеснокова підкреслює, що самоставлення може існувати в різних формах: гордості, самолюбства, самоповаги тощо і постійно перебуває у динаміці, в процесі безперервного розвитку. Воно має інтегральну тенденцію до розвитку з великої кількості переживань різноманітних емоційних станів, почуттів особистості відносно самої себе у різні вікові періоди. В міру розвитку емоційного досвіду у суб'єкта складається більш або менш узагальнене емоційно-ціннісне ставлення до себе. Почуття, емоційні стани, що були пережиті в різний час у зв'язку з роздумами про себе, складають той емоційний фонд, який є необхідною умовою створення змістовного багатства самосвідомості.

Зовнішнім проявом самоставлення виступає самооцінка – загальне позитивне або негативне ставлення до себе. Самооцінка

відноситься до центральних утворень особистості, її ядра, значною мірою визначає соціальну адаптацію особистості.

Такі вчені, як Б. Ананьєв, І. Бех, Р. Бернс, Л. Виготський, Л. Божович, О. Запорожець, С. Ладивір, М. Лісіна, О. Кононко, В. Котирло, С. Кулачківська, К. Роджерс, С. Тищенко, І. Чеснокова, Р. Шакуров та ін., впевнені в тому, що дошкільний вік є значним періодом у становленні самоставлення дитини, яке передусім залежить від оцінних впливів дорослих. На їх думку, дитина може не надавати особливого значення будь-яким якостям та властивостям, до тих пір, поки, дорослі не звернуть на них увагу і не оцінять їх. За допомогою оцінки дорослих дитина починає цінити в собі, або навпаки, соромитись того, що стало предметом оцінки. Тому одні якості дитини стають для неї особисто значимі, які безпосередньо відносяться до її образу “Я”, інші – ні. Така особливість формування уявлення дитини про себе, полягає в тому, що дошкільник залежить від ставлення до нього дорослих – від їхніх думок, оцінок, уваги, доброзичливості, підтримки. В. Котирло зазначала: “Лише доросла людина може викликати до життя радість і смуток, співчуття та співпереживання, почуття самоповаги”. На її думку дитина, яку виховують у доброті, звертає увагу на її запити та переживання, відзначається прагненням налагоджувати та підтримувати доброзичливі взаємини із оточуючими.

Також не менш важливим фактором впливу на становлення самоставлення дитини є відносини з однолітками, які найчастіше будуються в ігровій діяльності. Як зазначала Т.Титаренко: “Ставлення дитини до себе виникає в процесі становлення її ставлення до однолітків. У процесі гри дитина спостерігає за друзями, порівнює себе з ними, вчиться бачити їх переваги та недоліки, оцінює їх поведінку і поступово починає пред’являти до себе такі ж вимоги, як і до своїх однолітків” [10; 16]. У грі діти не тільки спілкуються, порівнюють себе з іншими, вчатьсь взаєморозумінню, але і дізнаються про ставлення однолітків до себе. Тобто в ігровому процесі дитина навчається бачити себе зі сторони, оцінювати себе об’єктивно. Такі можливості ігрової діяльності, в основному, і розвивають два новоутворення у сфері внутрішнього світу, а саме: особисті очікування по відношенню до оточуючих і здатність оцінювати себе, свої ігрові вміння, дії, знання, рольові функції, комунікативні якості з точки зору ігрової групи. Розвиток механізму впливу очікуваної оцінки групи на самооцінку дитини – важливий фактор становлення позитивного емоційно-ціннісного ставлення до себе. У випадку вірного рефлексування дитиною позитивної групової оцінки, яка формується за допомогою

дорослого, у неї розвивається впевнено-оптимістичні очікування по відношенню до однолітків, а у випадку дезорієнтації дитини відносно того, як оцінює його група, в структурі його самоставлення з'являються тривожні очікування.

Значний вплив на становлення емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе має оцінка вихователя. Оціночні характеристики вихователя можуть допомагати дитині усвідомити свої прагнення та можливість стверджуватися серед одноліток, але й можуть зруйнувати віру дитини у власні сили, принизити її гідність. Особливо негативні оцінки вихователя викликають гострі афективні переживання у дітей замкнених і схильних до афективних проявів поведінки. Такі переживання можна бачити через мімічні та рухові реакції: тремтіння губ, вік або рук, почервоніння або збліднення шкіри обличчя, а інколи через бурхливі афективні прояви поведінки.

Індивідуальні особливості самоставлення дитини проявляються в поведінці і діяльності: як дитина реагує на звертання дорослого, на пропозицію попрацювати, як включається в діяльність, якого характеру набувають пізнавальні ініціативні дії, як протікає процес діяльності, як ставиться до перешкод на шляху до успіху, як сприймає результат (позитивний чи негативний), реагує на прохання однолітків, налагоджує контакти з різними дітьми, поводить у ситуаціях спільної діяльності тощо.

Відомо, що є два джерела походження індивідуальних відмінностей – вроджені і набуті. Вроджені індивідуальні відмінності характеризуються стабільністю, слабо піддаються впливам (задатки, типологічні особливості нервової системи, дефекти органів чуття, мовлення тощо). Відмінності і в загальних, і спеціальних здібностях, виявляються в темпах, способах і якості оволодіння тим чи іншим видом діяльності або певними знаннями. Набуті індивідуальні відмінності менш стійкі і легше піддаються зовнішнім впливам і вихованню (пізнавальні процеси, різноманітні прояви характеру, емоційно-вольові якості). Дані відмінності проявляються в ініціативності, самостійності чи схильності до наслідування, в багатстві уяви, активності, рішучості чи, навпаки, пасивності, сором'язливості тощо [С.О.Ладивір].

Специфічне сплетіння всіх відмічених особливостей кожної окремої дитини і складає її індивідуальність, психологічну неповторність (Б.Ананьєв). Індивідуальність – це не сума окремих особливостей, а їх складна своєрідна єдність. Розуміння структури кожної такої єдності, виокремлення в ній найбільш суттєвих, визначальних властивостей, які зумовлюють інші; знання законів

дитинства, того, які якості душі дитини дозрівають упевнено віці і є запорукою правильного моделювання педагогічного впливу на становлення самоставлення дитини, і взагалі на повноцінний розвиток особистості. О. Запорожець зазначав, що виховання дитини може бути ефективним лише тоді, коли воно спирається на її вікові психологічні особливості. В ході розвитку дитини ієрархічна система властивостей складається поступово, етап за етапом, але кожний наступний етап не віднімає попередній, а вибудовується, формується на його основі. Тому головне завдання педагогів і психологів – послідовність і неквапливість у вихованні дитини.

У старшому дошкільному віці дитина, пізнаючи навколишній світ, робить подальші кроки в пізнанні себе самої. Об'єктами її самопізнання стають окремі частини тіла, дії, мовні акти, вчинки, переживання і особисті якості. Л. Виготський зазначав: “Так само, як дитина трьох років відкриває свої відносини з іншими людьми, так старший дошкільник відкриває сам факт своїх переживань” [5; с.27]. Осмислення дітьми власних переживань особливо виявляється в другій половині дошкільного віку. Переживання їх завжди пов'язані з взаєминами з дорослими й дітьми, виконання правил поведінки й різних завдань. За допомогою мови діти виявляють і розуміють власні переживання (“Мені було прикро”, “Я зраділа” тощо).

У ігровій, конструктивній, образотворчій діяльності старші дошкільники починають порівнювати власні досягнення з досягненнями товаришів, оцінюють не тільки наслідки роботи, а й себе самих, свої можливості, навчаються контролювати себе і ставити перед собою певні конкретні умови. Керуючись об'єктивними показниками, діти вже можуть адекватно оцінювати своїх однолітків і давати загальну оцінку собі та оточуючим. Адекватна оцінка дітьми товаришів і самих себе можлива лише тоді, коли оцінювані якості мають яскраві зовнішні показники моральних властивостей. Наприклад: “Я лінуюсь, не люблю чергувати”, “Я хороший хлопчик, бо я допомагаю мамусі”. Така самооцінка, як зазначав Б. Ананьєв, є найбільш складним виявом моральної самосвідомості дитини на даному етапі її формування.

Тому важливе значення у процесі становлення емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе набуває організація дорослими практичної взаємодії старших дошкільників за принципом особистого вибору. Дорослі створюють такі умови для дошкільника, щоб у нього виникли гуманні переживання до своїх однолітків, які поступово відіб'ються в образі “Я” у вигляді особових установок відносно себе та інших людей. Також, дорослі в процесі діяльності

дитини повинні, як пише П.Чамата, сприяти об'єктивації психічних переживань дитини, показати їй власні якості – як вони виявляються на практиці, допомогти їй подивитися на себе ніби “зі сторони”, “очима інших” [12;18]. Адже особистість розвивається, вказує К. Альбуханова-Славська, за допомогою об'єктивації власних основних відношень, через їх відтворення. Дитина буде ці стосунки, об'єктивно аналізує в них себе і пізнає себе в новій якості.

Воднораз, організовуючи пізнавальну діяльність дошкільника, дорослі повинні пам'ятати про те, що дитина – це не об'єкт впливу, а суб'єкт. В центрі пізнавальної діяльності повинна стояти не інтеріоризація дитиною заданих педагогічних впливів, а “зустріч” досвіду вихователя і суб'єктного, дитячого досвіду, збагачення останнього, перетворення його (“окультурювання”, за висловом В.Кудрявцева). Це і є основним вектором індивідуального розвитку, саморозвитку дитини. А власна пізнавальна активність є самостійним, особистісно-значимим і найдієвішим джерелом повноцінного формування її здібностей.

Для виявлення індивідуальних особливостей самоставлення дітей старшого дошкільного віку було проведено обстеження дітей старшої групи на базі ДНЗ м. Києва. Обстеження дітей відбувалося на заняттях з конструювання та ліпки. Індивідуальні та дрібногрупові заняття підбиралися залежно від завдання експериментатора. Результати обстеження показали нам неповторність ставлення дитини до самої себе. Наведемо декілька прикладів.

Ігор (5 років) не завжди з першого разу розуміє завдання, часто перепитує. Намагається проявляти активність на заняттях. Встигає поспілкуватися з однолітками, допомогти у виконанні завдання. Відповідаючи на питання: “На що це схоже?” користується шаблонами, наочними зразками. Виконавши свою роботу, Ігор залюбки допомагає іншим, не намагається залишити їх. Коли у нього щось не виходить, може попросити допомоги у вихователя. Подивиться, як це робиться, а потім виявляє бажання робити це самостійно. Майже завжди з бажанням берегеться до виконання завдання, радіє коли отримує результат. Часто буває невпевнений у правильності виконання своєї роботи, постійно питає: “Вірно я зробив чи ні?”. Дуже швидко погоджується з думкою вихователя. Коли робиш йому зауваження, то в його очах виражається страх, тривога, невпевненість. Починає сумніватися в вірності виконання своєї роботи. На запитання “Ігорю, чи вірно ти виклав корову?”. Ігор відповідає: “Не вірно”. На запитання “Чому?” хлопчик пояснити не може. Така реакція дитини свідчить

про те, що в неї вже сформовані тривожні очікування по відношенню до дорослого. Такого роду очікування виникають у дитини тоді, коли вона відчуває дефіцит тепла, уваги, турботи зі сторони вихователя. У взаємодії з однолітками Ігор не претендує на роль ведучого, але хоче, щоб його бажання враховувалися, тобто він не тільки приймає задумане своїм товаришем, а й пропонує своє, доповнює, уточнює разом обговорює варіанти рішення. Така поведінка дитини вказує на те, що у неї домінує розподільно-виконавча форма взаємодії з однолітками.

Катя (6 років) швидко включається в роботу, виконує її самостійно, вміє попросити допомоги у дорослого. Результатом своєї роботи завжди задоволена. Постійно порівнює свою роботу з іншими, обов'язково знайде в однолітків помилки навіть тоді, коли вони незначні. Наприклад, вихователь: “Катя, чи правильно виконав завдання Ігор?” Катя: “Ні, бо палички лежать не рівно” (хоча в Ігоря все було зроблено вірно). Експериментатор: “Катя, а ти все вірно зробила?” Катя: “Так, вірно. У мене добре вийшло. Мені подобається.” Вона завжди нагадує всім, що вона робить краще. На таке запитання дорослого: “А для чого людина пізнає світ, навчається?” дівчинка відповіла: “Людині потрібно все знати, для того щоб знайти гарну роботу і заробляти більше грошей”. На заняттях веде себе активно, на запитання відповідає впевнено. Така впевненість в своїх відповідях та в результаті власної діяльності свідчить про те, що у дівчинки сформовані впевнено-оптимістичні очікування по відношенню до дорослих. При взаємодії з однолітками передусім піклується про власні інтереси, намагається домінувати над іншими.

Олена (6 років) уважно слухає завдання, активно відповідає на запитання дорослого, виконує завдання впевнено, послідовно, не поспішає. В повсякденному спілкуванні дівчинка вибирає для взаємин дітей, які схильні бути підлеглими, готові приймати чужі пропозиції і не ображатися на наказовий тон. У взаємодії з ними часто вносить свої пропозиції в наполегливій, інколи командній формі; рішуче відкидає їх ініціативу, не враховує їх побажань, сама контролює сумісну діяльність і управляє нею. Така директивно-розпорядна форма взаємодії дівчинки з однолітками позбавляє її можливості бути навиків позитивного спілкування з тими дітьми, які не схильні підкорюватися. У таких дітей не сформована емоційно-позитивна орієнтація на однолітків, вони не прагнуть до співпраці і взаємодопомоги. Тому вихователь повинен звернути на це особливу увагу і залучити Олену до тієї діяльності, в якій вона гірше володіє якимись знаннями або вміннями. Це допоможе

дівчинці зрозуміти, що її однолітки вміють робити те, що їй ще важко дається, що вона не все ще може робити на високому рівні.

Женя (6 років) дуже рідко перепитує завдання, намагається робити самостійно, працює швидко, але постійно перебуває у тривожному стані. Таке враження, що вона боїться не встигнути виконати завдання або помилитися. Коли дівчинка зустрічається з труднощами, виконуючи завдання, звертається за допомогою до своєї подруги Олени і рідко просить допомоги у вихователя, а якщо просить, то невпевнено підіймає руку або тихо говорить. У процесі діяльності дівчинка рідко проявляє ініціативу, веде себе пасивно, швидко погоджується з пропозиціями однолітків і підкоряється їм. Було підмічено, що положення Жені при взаємодії з однолітками повністю залежить від того, з ким вона працює в парі. Якщо з доброзичливим, чутким однолітком, який не подавляє її, залучає до спільної діяльності, то взаємодія з ним позитивно впливає на неї. Якщо ж її одноліток домінує – це призводить до пасивного підкорювання ініціативи.

Наведемо приклад взаємодії Жені з однолітками. Для виконання завдання дітей було об'єднано в пари, і Женя працювала з Оленою. Парам було запропоновано викласти із паличок образ, який вони повинні були вигадати разом. Ось, Олена нахиляється до Жені і запропоновує їй побудувати будинок та швидко погоджується. Олена відкрила коробку із паличками і почала викладати будинок, а Женя в цей час сиділа і мовчки спостерігала за процесом. Коли експериментатор нагадав дівчатам, що задане завдання треба робити разом, Олена почала давати дівчинці палички і вказувати, куди їх класти. А якщо Женя не так розуміла свою напарницю і клала не туди паличку, то Олена починала виявляти своє незадоволення і забирати палички. На наступному занятті Женю посадили біля Артура. Дітям було запропоновано виліпити птаха. Дівчинка перша звертається до хлопця з пропозицією зліпити сову, той охоче погоджується. У процесі ліпки Артурчик попросив у Жені допомогти йому зліпити крила, дівчинка не тільки показала, як вони робляться, а й пояснила. Закінчивши роботу, діти з цікавістю розглядали свою модель і жваво обговорювали її.

Залишати без уваги таку взаємодію Жені з однолітками не можна. Постійне підпорядкування негативно відбивається на становленні активності, творчого стремління, формує в результаті конформну особистість і підтримує низьку самооцінку. Тому дорослий повинен організовувати взаємодію таких дітей з тими однолітками, які не подавляють свого партнера та знаходять їм такі слова, які б підкреслювали їх переваги й уміння.

Висновки. Отже, коротка характеристика дітей одного віку показує нам неповторність кожної дитини, її ставлення до себе. Така своєрідність дітей вимагає від виховного процесу індивідуального підходу, сутність якого полягає у пізнанні педагогами індивідуальних відмінностей, підтримці неповторності дитини шляхом підбору оптимальних методів для забезпечення повноцінного гармонійного розвитку дитячої особистості.

Подальше дослідження передбачає розроблення системи формуючого експерименту, яка спрямована на роботу з дітьми, роботу з батьками і роботу з вихователями.

Список використаних джерел

1. Авдеева Н.Н. Развитие представления о самом себе у ребенка от рождения до семи лет / Н.Н. Авдеева, А.И. Сельвестру, Е.О. Смирнова // Воспитание, обучение и техническое развитие: сб. науч. тр. – М., 1977. – 216 с.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев; Т.1. – М.: Педагогика, 1980. – 230 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; перевод с англ. – М., 1986. – 141 с.
4. Воспитание детей дошкольного возраста / Ред. Л.Н. Прокопиенко. – К.: Рад. шк., 1990. – 368 с.
5. Выготский Л.С. Кризис трех лет: собр. соч. / Л.С. Выготский: в 6 т. – М., 1984. – Т.4. – 379 с.
6. Запорожец А.В. Эмоциональное развитие дошкольника: [пособие для воспитателей детского сада] / А.В. Запорожец, Я.З. Неверович, А.Д. Кошелева и др.; под ред. А.Д. Кошелевой. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
7. Кон И.С. Открытие “Я” / И.С. Кон. – М., 1978. – 301 с.
8. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин. – М., 1972. – 165 с.
9. Субботский Е.В. Ребенок открывает мир: книга для воспитателей детского сада / Е.В. Субботский. – М.: Просвещение, 1991. – 207с.
10. Титаренко Т.М. Такие разные дети. – К.: Рад. шк., 1989. – 144 с.
11. Тищенко С.П. Про розвиток самосвідомості в онтогенезі (дошкільний вік) / С.П. Тищенко // Актуальні проблеми психології. Том IV. Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання: зб. наук. ст. – К.: Нора принт, 2001. – С. 154-159.
12. Чамата П.Р. Шляхи формування самосвідомості дитини / П.Р. Чамата // Наук. записки, т. XIV – Рад. школа. – 1960. – С. 3-20.

13. Чеснокова И.И. Проблема сознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М., 1977. – 256 с.

In the article an author examines a concept “self-attitude” and “individuality” and basic factors of influence on becoming of self-attitude of child of senior preschool age such as: family, persons of the same age, educator, playing activity. Exposes a role and essence of individual approach as leading principle of development of individuality of child. Also an author determines displays the individual features of selfrelation of child. Exposes the individual features of selfrelation of child of senior preschool age and gives recommendations which can be used in process with educators and parents.

Keywords: self-attitude, emotional-valued self-attitude, the individual features of self-attitude of child of preschool age, reflection, self-estimate, individuality.

Отримано: 12.03.2011

УДК 159.9(05)

Н.М.Громова

Психологія діалогічної взаємодії автора газетного тексту і читача

Стаття присвячена проблемі діалогу автора і читача газетного тексту. Діалогічність газетних текстів виражається у двосторонній спрямованості тексту – на автора і на читача, а їх діалогічні відносини характеризуються зіткненням смислових позицій в тексті та народженням нових смислів. Комунікативна структура діалогічних відносин автора і читача складається з таких елементів: Реальна дійсність – Автор (журналіст) – Текст – Читач (аудиторія).

Ключові слова: діалог, діалогічна взаємодія, автор, читач, газетний текст, смислові позиції.

Статья посвящена проблеме диалога автора и читателя газетного текста. Диалогичность газетных текстов выражается в двусторонней направленности текста – на автора и на читателя, а их диалогические отношения характеризуются столкновением смысловых позиций в тексте и рождением новых смыслов. Коммуникативная структура диалоги-